

MUKADDİMETÜ İBNİ'S-SALÂH

hâbeddin Muhammed b. Ahmed b. Halîl el-Huveyyî *Akşa'l-emel ve's-sûl fî 'ulûmi hadîşî'r-Resûl* adlı urcûsesini meydana getirmiş (*Manzûmetü İbn Halîl*, Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, Mustalah, nr. 256), Zeynüddin el-İrâkî, kısaca *el-Elfiyye* diye anılan *Tebşîratü'l-mübtedî* ve *tezkiyetü'l-müntehâ* isimli çalışmasında (*et-Tebşîra ve't-tezkire*, nşr. Mahmûd Rebî', Kahire 1355/1937) hadis usulî konularının kolayca ezberlenebilmesi için eseri İbnü's-Salâh'ın tertibine uyarak 1002 beyitte özetlemiş ve bunu daha sonra *Fethu'l-muğîş bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîş* adıyla şerhetmiştir (Leknev 1303/1885, taşbaskı; nşr. Salâh Muhammed Muhammed Uveyda, Beyrut 1413). *el-Elfiyye*'yi Şemseddin es-Sehâvî, Bikâî, Zekerîyyâ el-Ensârî, Emîr Pâdişah, Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî ve Üchûrî gibi âlimler de şerhetmiştir (*DîA*, XI, 29). İbn Hacer el-Askalânî, bu esere olan itirazlarını ortaya koymak üzere *en-Nüket 'ale'l-Elfiyye*'yi kaleme almaya başlamış, fakat bu çalışma yarım kalmıştır (Süyûtî, s. 47). *Mukaddime*'yi Süyûtî de *Naẓmü'd-dürrer fî 'ilmi'l-eşer (Elfiyyetü'l-hadîş)* adıyla 1000 beyitte özetlemiş (nşr. Ahmed b. Yûsuf el-Kâdirî, Dimaşk 2000, Zeynüddin el-İrâkî'nin *Elfiyye*'siyle birlikte), ardından bunu *el-Bahrü'llezî zehar fî şerhi Elfiyyeti'l-eşer* ismiyle şerhetmiş, Süyûtî'nin *Elfiyye*'sini de Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ el-Vellûvî *İs'âfû zevi'l-vaṭar bi-şerhi Naẓmi'd-dürrer* adıyla şerhetmiştir.

Mukaddime pek çok defa yayımlanmıştır (nşr. Abdülhay el-Leknevî, Leknev 1304 [taşbaskı], 1314; Kahire 1326; Bombay 1357 → Dimaşk 1392; nşr. Muhammed Râgîb et-Tabbâh, Halep 1350 [Zeynüddin el-İrâkî'nin şerhiyle birlikte], Tabbâh bu iki eser üzerindeki ta'liklerine *el-Mişbâh 'alâ Mukaddimetü İbnî's-Salâh* adını vermiştir; nşr. Nûreddin İtr, Medine-Halep 1386/1966, 1392; Dimaşk 1404, 1406; Beyrut 1398; nşr. Âişe Abdurrahman, Kahire 1974, 1411/1990; Sûse 1988).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîş*, neşredenin girişi, s. 17-22; a.e.: *Mukaddimetü İbnî's-Salâh ve Mehâsinü'l-işlâh* (nşr. Âişe Abdurrahman), Kahire 1411/1990, neşredenin girişi, s. 39, 52-62; İbn Hacer el-Askalânî, *Şerhu Nuḥbeti'l-fiker* (nşr. Nûreddin İtr), Dimaşk 1413/1992, neşredenin girişi, s. 18-22, 35-36; Süyûtî, *Naẓmü'l-ikyân* (nşr. Philip K. Hitti), New York 1927, s. 47; Radyüddin İbnü'l-Hanbelî, *Kafvü'l-eşer fî şafvi 'ulûmi'l-eşer* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1408, neşredenin girişi, s. 17-30; Ali el-Kârî, *Şerhu Şerhi Nuḥbeti'l-fiker fî muştalahâti ehli'l-eşer* (nşr. M. Nizâr Temîm – Heysem Nizâr Temîm), Beyrut, ts., neşredenlerin girişi, s. 106-116; Keş-

fû'z-zunûn, I, 465; II, 1161-1163, 1936-1937; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 432-434; Brockelmann, *GAL*, I, 440-442; *Suppl.*, I, 610-612; Dârü'l-kütübî'l-Misriyye, *Fihristü'l-maḥṭûṭât I: Muştalahu'l-hadîş*, Kahire 1375/1956, s. 160-161, 175-176, 223, 258-259, 275, 318; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî ve dirâsetü muşannefâtihî ve men-hecihi ve mevâridihî fî kitâbihi'l-İşâbe*, Bağdad 1978, I, 288-299; Mahmûd et-Tahhân, *el-Hâfîz el-Haṭîb el-Bağdâdî ve eşeruhû fî 'ulûmi'l-hadîş*, Beyrut 1401/1981, s. 450-461, 474-477; Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm 'Alî el-Kârî ve eşeruhû fî 'ilmi'l-hadîş*, Beyrut 1408/1987, s. 170-173; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, II, 157-158; III, 464-465; Müteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara 1996, s. 145-148; a.m.f., “el-Elfiyye”, *DİA*, XI, 29.

M. YAŞAR KANDEMİR

MUKALLİD

(bk. TAKLİD).

MUKANNA' el-HORASÂNÎ

(مقتع الخراساني)

(ö. 161/778 [?])

Abbâsiler devrinde Mâverâünnehir'de peygamberlik ve ilâhlık iddiasıyla ortaya çıkan isyancı.

Adı Atâ, Hakîm, Hişâm b. Hakîm ve Hâşim b. Hakîm olarak kaydedilmektedir. Ancak Abbâsiler'le giriştiği savaşlarda taraftarlarının kendisinden “Ey Hâşim, bize yardım et!” diye niyazda bulunmalarından adının Hâşim olduğu anlaşılmaktadır. Şaşılığını yüzüne örttüğü yeşil bir örtü (kına') veya altın bir peçe ile gizlediği için “Mukanna” (örtülü) lakabıyla şöhret bulmuştur. Aslen Belhli olup gençlik yıllarında Merv yakınlarındaki Kâve (Kâze, Kâre) köyüne yerleşen Mukanna'nın kassârlık yaptığı, sihirle uğraştığı ve bu dönemde Ebû Müslim-i Horasânî hareketinin içinde yer aldığı nakledilmektedir. Bağdâdî, Mukanna'nın Ebû Müslim'e aşırı bağlılık gösteren ve onu Hz. Peygamber'den daha üstün kabul eden Rizâmîyye fırkasına mensup olduğunu söyler. Abbâsî ihtilâli sırasında Ebû Müslim'in ordusunda kumandan (veya divan kâtibi) olarak görev yapmıştır. Mukanna'nın Horasan Valisi Abdülcebbar el-Ezdî'nin hizmetinde çalıştığı rivayet edilir.

Mukanna', muhtemelen Abdülcebbar el-Ezdî'nin Abbâsiler'e karşı isyan ettiği 141 (759) yılında Horasan'da peygamberliğini ilân etti; ancak yakalanıp Bağdat'a gönderildi. Burada birkaç yıl hapsedildi ve ardından serbest bırakıldı. Bu tarihten sonrakı faaliyetleri hakkında bilgi bulunma-

yan Mukanna', Halife Mehdî-Billâh döneminde 157 (774), 159 (776) veya 161 (778) yılında ulûhiyyetin kendisinde tecessüm ettiğini, fakat insanların onu ilâh sûretinde görmelerinin mümkün olmadığını, zira nurundan tutuşup yanacaklarını, Allah'ın önce Âdem, ardından Nûh, İbrâhîm ve Hz. Muhammed'e kadar diğer peygamberlerin, Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ali ile oğullarının ve Ebû Müslim'in sûretlerinde ve en sonunda kendisinin sûretinde göründüğünü söyleyip ulûhiyyet iddia etmeye başladı. Horasan'ın her tarafına dâiler göndererek taraftar kazanmaya çalıştı ve nisbeten başarılı oldu. Horasan Valisi Humeyd b. Kahtabe'nin kendisini tutuklamak üzere harekete geçtiğini öğrenince Merv'i terkedip damadı Abdullah b. Amr'ın dâi olarak faaliyet gösterdiği Mâverâünnehir'e yerleşmeye karar verdi. Merv'den ayrılarak Keş'e (Kış) gitti. Bu bölgede Abbâsiler'e muhalif bazı gruplarla göçebe Türkler'i ve Soğdî köylüleri kendisine bağladı. Görüşlerini yaymak için mahallî idarecilerden yardım talep etti. Onun bu dönemde mensuplarından her türlü imkânı kullanarak servet temin etmelerini istediği, zinayı mubah ve bütün haramları helâl kıldığı, başta namaz ve oruç olmak üzere ibadetleri ilga ettiği, muhaliflerini öldürtmekten çekinmediği ve daha önce tâbi olduğu Ebû Müslim'in Hz. Peygamber'e karşı üstünlüğünü iddia ettiği belirtilmektedir.

Bu sırada Mukanna' Keş yakınında bulunan Siyâm (Senâm) Kalesi'ne yerleşti. Keş'te toplanan Mukanna'a bağlı kuvvetler burada bazı binaları ve kaleleri ele geçirerek Abbâsiler'e karşı isyan hareketini başlattı. Halifenin gönderdiği kuvvetlerle Mukanna' taraftarları arasında birçok çatışma meydana geldi ve ona bağlı kuvvetler Mâverâünnehir'in her tarafına yayılmaya başladı. Bunun üzerine Buhara Valisi Hüseyin b. Muâz ile şehrin kadısı Âmir b. İmrân asker ve gönüllülerden oluşan bir orduyu Nerşah'a sevkettiler. Bu ordu başlangıçta 700 isyancıyı öldürdüyse de (Receb 159 / Mayıs 776) isyan bastırılmadı. Daha sonra Halife Mehdî-Billâh bölgeye Cebrâil b. Yahyâ ve kardeşi Yezîd kumandasında bir ordu gönderdi. Yine kısmî başarılar kazanılmakla birlikte kesin bir netice alınamadı. Nihayet Muâz b. Müslim kumandasındaki ordu 161 (778) yılında Mukanna' taraftarlarını büyük bir hezimete uğrattı. Canını kurtarabilenler Mukanna'nın ikamet ettiği Siyâm Kalesi'ne sığındılar. Çevresinde hendekler kazılmış ve tahkim edilmiş olan kalenin etrafında muharebe-

yi sürdüren Muâz b. Müslim kumandayı Herat Emîri Saîd el-Haraşî'ye devretti. Uzun süren kuşatma sonunda Mukanna' kuvvetlerinin bir kısmı gizlice Saîd el-Haraşî'den eman diledi. İstekleri kabul edilince 30.000'e yakın Mukanna' taraftarı kaleden ayrıldı. 2000 kadar taraftarıyla mücadelede devam eden Mukanna'nın mağlûp olacağını anlayınca kalenin ortasına büyük bir ateş yaktırarak mevcut hayvanları, malları ve elbiseleri ateşe atıp yaktığı, ardından bütün ailesini toplayıp beraberliği sürdürmek isteyenlerin birliğinde semaya yükselebilmeleri için kendilerini ateşe atmalarını bildirdiği, önce ailesiyle birlikte kendisinin, ardından yakınları ve mensuplarının ateşe atlayıp yandıkları, kaleye giren halifeye bağlı güçlerin her tarafın boş, yanmış ve tahrip edilmiş olduğunu gördükleri kaydedilmektedir (İbnü'l-Esîr, VI, 51-52). Bir başka rivayette ise Mukanna' ve taraftarlarının içtikleri zehirli içkiden dolayı öldükleri (Taberî, VIII, 144), Mukanna'nın başının kesilerek Saîd el-Haraşî tarafından o sırada Halep'te bulunan Halife Mehdî'ye gönderildiği belirtilmektedir (İbnü'l-Esîr, VI, 52). Onun ölüm tarihini Nüveyrî 159 (776), İbnü'l-Esîr 161 (778), Taberî 163 (780) ve Bîrûnî 169 (785) olarak kaydetmiştir.

Mukanna'nın bazı taraftarlarının inançlarını günümüzde Keş, Nerşah ve Buha-ra'da sürdürdükleri bilinmektedir. Onun görüşlerini benimseyenlerin oluşturduğu aşırı müşebbihe fırkası Mukannaiyye diye anılmaktadır. Etrafında toplanan kitlenin fakir köylü ve göçebelerden oluştuğu dikkate alınırsa Mukanna'nın isyanının aslında Orta Asya'nın köylü ve çiftçilerden meydana gelen halkıyla Mâverâünnehir'de hâkim olan Abbâsî yönetimi arasındaki sosyal bir mücadeleden ibaret olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, III, 101-103; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VIII, 135, 144, 148; Nerşahî, *Târîhu Buḥārâ* (trc. ve nşr. Emîn Abdülmecîd Bedevî – Nasrullah Mübeşşir et-Tirâzî), Kahire 1385/1965, s. 24, 94-101, 103; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, VI, 97-98; Bağdâdî, *el-Farḡ* (Abdülhamîd), s. 257-259; Bîrûnî, *el-Âsârü'l-bâkiyye* (nşr. E. Sachau), Leipzig 1923, s. 211; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), II, 273; İsfarayînî, *et-Teḥsîr* (Hût), s. 130-132; Şehristânî, *el-Milel* (nşr. Muhammed Bedrân), Kahire 1951, s. 299; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 38-39, 51-52; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 263-264; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXII, 109-111; Browne, *LHP*, I, 318-323; E. L. Daniel, *The Political and Social History of Khurasan under Abbasid Rule: 747-820*, Minneapolis 1979, s. 137-147; V. V. Barthold, *Mogol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 16, 144, 215-216, 549; Âtîf Şükrî Ebû Avz, *ez-*

Zendeḡa ve'z-zenâdiḡa, Amman, ts. (Dârü'l-fikr), s. 127-128; A. Y. Yakubovskii, "Vosstanie Mukanny Drizhenic hyudei u belyka odezhdashkh", SV, V (1948), s. 35-54; İ. Babür Gündoḡdu, *Hışam b. Hakîm el-Mukanna ve Mukannaiyye Hareketi* (yüksek lisans tezi, 2001), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; "al-Mukanna", *EP* (İng.), VII, 500.

MUSTAFA ÖZ

MUKANNAİYYE

(المقتبية)

Mukanna' el-Horasânî'ye

(ö. 161/778 [?])

nisbet edilen aşırı Müşebbihe fırkası

(bk. MUKANNA' el-HORASÂNÎ).

MUKÂRAZA

(bk. MUDÂREBE).

MUKÂRİBÜ'L-HADİS

(مقارب الحديث)

Rivayetleri

sika muhaddislerin rivayetine yakın olan râvi anlamında ta'dîl terimi.

Sözlükte "yakın olmak, yaklaşmak" mânasındaki **kurb** kökünün "müfâale" kalıbından türetilen **mukârib** kelimesi "kalitesiz ve ucuz mal, iyi-kötü arası, orta halli şey veya kimse" demektir (*Lisânü'l-'Arab*, "krb" md.). Hadis terimi olarak rivayet ettiği hadis sika râvilerin rivayetine yakın olan, diğer bir ifadeyle hadisi şâz veya münker olmayan râvi için kullanılan düşük seviyede bir ta'dîl lafzıdır. **Mukâreb** şeklinde de zikredilmiştir. İlk defa İmam Mâlik tarafından kullanıldığı düşünülen bu lafızla aynı veya yakın anlamda olmak üzere "hadîsühü hadîsün mukârib, mâ ak-rabe hadîseh, semâuhü mukârib, hâlühü mukârib, mukâribü'l-hâl, mukâribü'l-emr, mukâribü'l-hak" gibi tabirlere de rastlanmaktadır. Aynı kökten mütekârib de bu mânada bir ta'dîl lafzıdır. Genellikle râviyi niteleyen bu kavram bazan "isnâdün mukârib, senedühü mukârib" gibi isnadı, bazan da "hadîsün mukârib" gibi hadisi niteleyen bir sıfat olarak da zikredilmiştir.

İlk dönem ricâl ve usul âlimlerinin cerh ve ta'dîl lafızları tasnifinde yer almayan mukâribü'l-hadîs terkibi bilindiği kadarıyla ilk defa İbnü's-Salâh tarafından ele alınmış (*'Ulümü'l-hadîs*, s. 60), fakat cerh ve ta'dîlin hangi mertebesinde olduğu belirtilmemiştir. Cerh ve ta'dîl lafızlarını gide-rek daha ayrıntılı biçimde tasnif eden sonraki hadis usulcülerinin bir kısmı bu terimi son mertebedeki ta'dîl lafızlarından sa-

yarken Süyûtî, Murtazâ ez-Zebîdî ve Tehâ-nevî gibi âlimlerin yanı sıra çağdaş bazı araştırmacılar onu sonndan bir önceki mertebede bulunan ta'dîl lafızları arasında zikretmiştir (*Bulḡatü'l-erib*, s. 203; *Kavâ'id fi 'ulümü'l-hadîs*, s. 249). Bu durum kavramın "orta halli kimse" anlamına da uygun düşmektedir. Nitekim hadis ve ricâl kaynaklarında mukâribü'l-hadîs olarak nitelendirilen birçok râvinin hadis münekkidlere tarafından aynı zamanda "sika, sâlihu'l-hadîs, şeyh, müstakimü'l-hadîs, sahihu'l-hadîs, hasenü'l-hadîs, lâ be'se bih/bi-ahbârih" gibi iyi veya orta derecede ta'dîl lafızlarıyla ifade edilmesi, hatta Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Tirmizî gibi muhaddis-münekkidlere mukâribü'l-hadîs dedikleri kimseleri sağlam saymaları rivayetlerindeki bazı hatalara rağmen bu görüşü güçlendirmektedir (Tirmizî, "Şalât", 146, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 45; Ahmed b. Hanbel, I, 126; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḡ ve't-ta'dîl*, III, 149, 580; VIII, 201, 308).

Diğer taraftan bu tabiri mutlak mânada en hafif cerh lafızlarından sayanlar olduğu gibi "mukârib" ile "mukâreb" arasında harekeden doğan bir anlam farkı bulunduğu gerekçesiyle birincisinin "vasat bir râvi" anlamında bir ta'dîl ifadesi, ikincisinin "düşük seviyeli bir râvi" mânasında bir cerh lafzı olduğunu ileri süren hadis ve dil âlimleri yanında râvinin büsbütün terkin gerektiren ağır cerh lafızlarından olduğunu söyleyenler de vardır (Süyûtî, I, 349; Kastallânî, I, 16). Bu farklı yaklaşımlara rağmen hadis âlimlerinin çoğunluğuna göre bir nevi övgü anlamı taşıyan mukâribü'l-hâl tabiriyle nitelendirilen râvi, sağlam ve güvenilir bir kimse olmasa da tamamen terkedilecek kadar zayıf sayılmaz. Ancak böyle bir râvinin tek başına rivayet ettiği hadis delil değeri taşımayıp güvenilir râvilerin hadisleriyle karşılaştırmak üzere (i'tibâr) yazılır (Sehâvî, I, 367) ve makbul râvilerin rivayetleriyle bağdaşması halinde kabul edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "krb" md.; Tirmizî, "Şalât", 146, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 45; Ahmed b. Hanbel, *el-'İlel* (Koçyiğit), I, 126, 277; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḡ ve't-ta'dîl*, I, 25; II, 170; III, 149, 367, 579-580; IV, 103; VI, 163; VII, 317; VIII, 201, 308, 435; IX, 282; a.mlf., *'İlelü'l-hadîs*, Beyrut 1405/1985, I, 317; İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadîs*, Kahire, ts. (el-Mektebetü'l-Mütenebbî), s. 60; Zehabî, *A'lâmü'n-nübelâ*, II, 198; VII, 383; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, I, 35; III, 140-141; a.mlf., *el-Mukîza* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut 1405, s. 42, 77-78; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muḡis*, Beyrut 1403/1982, I, 366, 367; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1399/1979, I, 349; Kastallânî, *İrşâdû's-sârî*, Bey-